

Europos socialinis tyrimas: patikimas viešosios politikos analizės ir sprendimų duomenų šaltinis

Vaidas Morkevičius

Kauno technologijos universitetas¹⁸
K. Donelaičio g. 20, LT-44239 Kaunas

crossref <http://dx.doi.org/10.5755/j01.ppaa.11.3.2508>

Įrodymais grįsta viešoji politika ir socialiniai apklausų tyrimai

Kaip teigiama Europos socialinio tyrimo (angl. *European Social Survey*, toliau – ESS) leidinyje apie pirmųjų trijų šios tarptautinės apklausos bangų pagrindinius rezultatus pagrindinis tyrimo tikslas – pateikti nacionalinio ir europinio lygmens viešosios politikos kūrėjams duomenų ir informacijos apie visuomenės raidos tendencijas bei kaitą kas dvejus metus atliekant aukštos kokybės apklausas. Ši citata bene geriausiai atskleidžia ESS kūrėjų ir organizatorių suvokimą, kad siekdami tapti reikšmingi ir svarbūs socialiniai tyrimai turi prisidėti prie viešosios politikos formavimo ir kokybiško įgyvendinimo.

Kita vertus, nors įrodymais grįsta viešoji politika (angl. *evidence-based policy*) visuomet buvo aptariama politikų ir kitų politikos kūrėjų dienvakarijose, pati sąvoka labiau išpopuliarėjo Toniui Blerui (Tony Blair) tapus Jungtinės Karalystės ministru pirmininku. Jis rinkimų programose ir vyriausybės vadovo poste nuolat akcentuodavo tai, kad reikia baigti ideologinius ginčus ir nebepriimti ideologijomis grįstų sprendimų, ir pagaliau pradėti iš tikro remtis seniai žinomu principu, kad geriausias viešosios politikos sprendimas yra tas, kuris veikia. Pastaruoju metu įrodymais grįstos viešosios politikos sprendimų priėmimo šalininkai tampa vis garsesni ir įtakingesni dar ir dėl to, kad susikūrė ir gausėja aukštos kokybės duomenų šaltinių įvairiose socialinei politikai aktualiose srityse, o tokių duomenų analitikų (ir profesionalių viešosios politikos analitikų) gebėjimai analizuoti turimą informaciją sparčiai didėja. Šioms tendencijoms didelę įtaką daro mokslo sektorius, kuriame dažniausiai (ir greičiausiai) atsiranda visuomenei ir viešajai politikai svarbių tyrimų iniciatyvos, sukuriami nauji, labiau kokybiški tyrimų metodologiniai standartai, o patys mokslininkai yra vieni geriausių duomenų analitikų, atrandančių vis naujų būdų pažvelgti į turimus duomenis ir jų tendencijas.

Šiuo požiūriu tarptautinės kartotinės sociologinės apklausos (kai tas pats klausimynas tam tikru intervalu laike pateikiamas daugelio šalių atsitiktinai, tikimybiškai ir reprezentatyviai atrinktiems respondentams) yra viena iš esminių priemonių

¹⁸ Straipsnis parengtas KTU Politikos ir viešojo administravimo institutui vykdant projektą „Europos socialinis tyrimas: šiuolaikinės Lietuvos visuomenės nuostatos, vertybės ir elgsena“, kurį finansuoja Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. MIP-022/2012).

gausinti žinias apie socialinės politikos recepciją, poreikius ir apskritai visuomenės raidos tendencijas. Lyginamosios šalių ir kultūrų analizės svarbą pabrėžė (ir ją praktikavo) dar socialinių mokslų klasikais (pavyzdžiui, E. Durkheim ir M. Weber). Tokie tyrimai svarbūs dėl kelių priežasčių. Pirma, atliekant šiuos tyrimus atskleidžiamas pasaulio procesų globalumas, nes šalys ir kultūros vis labiau tarpusavyje susijusios. Antra, šalis lyginti svarbu dėl to, kad taip į atskiras visuomenes žvelgiama iš bendro konteksto perspektyvos, taigi galima geriau įvertinti šalyje vykstančius procesus lyginamojoje perspektyvoje. Trečia, netgi jei tyrimas yra grynai monokultūrinis, tarpkultūriniai duomenys gali būti naudingi kuriant tyrimo modelį, kai į jį įtraukiami ne tik šaliai specifiški, bet ir globalius procesus atspindintys paaiškinantys kintamieji. Svarbiausios mokslinės tarpkultūrinės kartotinės socio-politinės apklausos, atliekamos Europoje ir visame pasaulyje, yra šios: Europos ir pasaulio vertybių tyrimai (EVS ir WVS), Europos socialinis tyrimas (ESS), Tarptautinė socialinio tyrimo programa (ISSP), Eurobarometras (EB), Europos rinkimų studijos (EES) ir Europos sveikatos, senėjimo ir išėjimo į pensiją tyrimas (SHARE).

Europos socialinio tyrimo ištakos ir tikslai

Europos socialinio tyrimo ištakos siekia 1995–1996 m., kai buvo baigtas vykdyti Europos socialinio fondo (ESF) finansuotas lyginamasis tyrimų projektas „*Beliefs in Government*“ (vadovai Kenneth Newton ir Max Kaase). Jame siekta lyginamojoje Vakarų Europos perspektyvoje išanalizuoti piliečių vertybines orientacijas pokario laikotarpiu iki paskutinio praėjusio amžiaus dešimtmečio. Šiam tikslui pasiekti buvo išstudijuoti antriniai, kitų tyrėjų surinkti duomenys tokiuose apklausų tyrimų projektuose, kaip Eurobarometras, ISSP, bendrieji socialiniai nacionaliniai tyrimai, nacionaliniai rinkimų tyrimai ir pan., o rezultatai publikuoti penkiose monografijose. Vykdamas projektą paaiškėjo tai, kad, nepaisant įspūdingos duomenų šaltinių įvairovės ir jų kiekio, jo tikslų įgyvendinti visiškai neįmanoma, nes vaizdžiai tariant trimatėje (temų (klausimų), šalių ir laiko) duomenų matricoje egzistuoja pernelyg daug spragų, kurias lemia skirtingose šalyse ir skirtingu metu vykdyto duomenų rinkimo netolygumai. Būtent ši išvalga paskatino ESF Nuolatinį socialinių mokslų komitetą inicijuoti parengti griežtų palyginamumo ir kitų metodologinių standartų besilaikančio paneuropinio socialinio tyrimo, kurį organizuotų mokslininkai, dalyvautų kuo daugiau Europos šalių, vykdymo projekto. Dėl šios iniciatyvos 2002 m. atsirado Europos socialinis tyrimas, kuris jau tapo mokslininkų pripažintas – 2005 m. buvo įvertintas prestižiniu Europos Sąjungos Dekarto prizų už „radikalias inovacijas tarpkultūrinių apklausų vykdymo srityje“.

Rengiant ESS vykdymo projekto planą, buvo numatyta siekti keleto pagrindinių tikslų, kurie iki šiol išliko nepakitę. Visų pirma, tyrime turėjo būti renkami aukščiausios kokybės (tiek substanyviaja, tiek metodologine prasme) longitudinaliniai duomenys, prie kurių būtų galima laisvai ir nemokamai prieiti socialinių mokslų tyrėjams Europoje ir visame pasaulyje. Antra, tyrimo klausimyne turėjo būti pagrindinių klausimų grupė, kurio klausimai nesikeistų visose vykdymo etapuose ir užtikrintų griežtą longitudinalinę gyventojų nuostatų ir elgsenos pokyčių analizę. Trečia,

Europos tyrėjų bendradarbiavimui ir tyrimo esmei kokybei užtikrinti turėjo būti rengiami atviri kintančių klausimų grupių konstravimo konkursai. Šios klausimų grupės turėtų specifinę ir aktualią tematinę orientaciją ir būtų kuriamos tarptautiniame kontekste. Ketvirta, surinkti duomenys turėjo būti informacijos apie Europos šalių piliečių nuostatas ir jų kaitą šaltinis viešosios politikos formuotojams.

Įrodymais grįstos viešosios politikos kontekste ypač svarbu tai, jog ESS organizatoriai siekia kelti socialinių rodiklių (šalia ekonominių) įtaką, kad jie taptų neatsiejama gyvenimo kokybės stebėsenos tarptautinėje perspektyvoje priemone. Kadangi oficialūs statistiniai duomenys orientuojasi į ekonominius rodiklius (BVP lygis ir kaita, nedarbo lygis ir pan.), ESS nustatė, kad reikia kurti išsamesnius šalių gerovės indikatorius, kurie apimtų ir įvairius socialinės raidos rodiklius (susijusius tiek su elgsenos, tiek su nuostatų fiksavimu).

Aukščiausi tarptautinių apklausų metodologiniai standartai

Kalbant apie ESS, visų pirma išskiriama tai, kad jame siekiama taikyti griežčiausius ir pažangiausius tarptautinių kartotinių apklausų įgyvendinimo principus. Apklausų vykdymo standartai labai skiriasi Europos šalyse, tačiau jų „bendrasis vardiklis“ yra gerokai žemesnis nei „vidutinis standartas“, pavyzdžiui, JAV. Žinoma, Europoje atliekama ir metodologiškai nepriekaištingų apklausų tyrimų, tačiau pagrindinė problema yra ta, kad skirtumai tarp geriausių ir blogiausių praktikų tam tikrose šalyse yra rimtas iššūkis atliekant kiekybinius paneuropinius tyrimus, kuriems ypač svarbus metodologinis griežtumas, tikslumas, patikimumas ir validumas. Nepaisant to, kad ES Statistikos tarnyba „Eurostat“ stengiasi (gana sėkmingai) suderinti ir standartizuoti kai kurių apibrėžimų ir sąvokų sampratą europiniu lygmeniu, išlieka ir daug skirtingumų, susijusių su atrankų sudarymo, duomenų rinkimo ir grįžtamumo užtikrinimo įprastinėmis praktikomis tam tikrose šalyse, kurie trukdo atlikti kruopščius ir tikslus tarptautinius lyginamuosius tyrimus Europoje.

Pagrindinis iš trūkumų yra susijęs su atrankų sudarymo būdais ir reprezentatyvumu. Šiuo požiūriu Europos šalyse (ir Lietuvoje), priešingai nei, pavyzdžiui, JAV ar Kanadoje, tikimybinis imties elementų atrankos būdas nėra įsigalėjusi neginčijama geriausia praktika net aukščiausios kokybės siekiančiuose apklausų tyrimuose. Griežtai šios praktikos (tikimybinų atrankų sudarymo) Europoje laikosi tik oficialiosios statistikos agentūros, o daugelyje tarptautinių mokslinių tyrimų (kaip ir komerciniuose tyrimuose) naudojamos kvotinės ar netikimybinės maršrutinės atrankos su pakeitimais, kurios įtariai traktuojamos aukščiausio rango akademiniam pasaulyje (tarp jų ir pagrindiniai moksliniai žurnalai) ir kurių taikymas kartais lemia iš esmės neteisingus apklausų rezultatus. Kadangi dėl vietos stokos nėra galimybės plačiau gilintis į visus ESS taikomus ir tobulinamus metodologinius standartus, galima paminėti kelis svarbiausius standartus, dėl kurių šis tyrimas tampa išskirtine apklausa:

- atliekama griežtai tikimybinė atranka (negalimi Europoje įprasta maršrutinė atranka ir atrinktų imties elementų pakeitimai), apklausiami ne mažiau kaip 1500 respondentų, –siekiamas grįžtamumas 60–70 proc.;

- apklausa atliekama naudojant tik tiesioginį interviu žodžiu visose šalyse (išskyrus papildomą klausimą);
- bazinis klausimynas (sudarytas anglų kalba) verčiamas laikantis griežtai nustatytų procedūrų (TRAPD) į visas kalbas, kuriomis šalyje kalba daugiau nei 5 proc. gyventojų (pavyzdžiui, Lietuvoje klausimynas verčiamas į lietuvių ir rusų kalbas);
- renkama gausi ir išsami informacija apie bendravimą su respondentais ir svarbūs kontekstiniai įvykiai atliekant lauko darbus;
- grįžtamumui ir lauko darbų kokybei užtikrinti naudojamos geriausios nacionalinės praktikos;
- griežta apklausėjų darbo ir duomenų suvedimo kontrolė.

Pagrindiniai tiriami klausimai

Žvelgiant į apklausos turinį, ESS suteikia galimybes nagrinėti labai daug klausimų. Kaip minėta, ESS yra kartotinis tyrimas, kuriame yra keletas grupių klausimų, užduodamų respondentams visose tyrimo bangose, atliekamose kas dvejus metus. Jie susiję su žiniasklaidos naudojimu, socialiniu pasitikėjimu, politika (domėjimusi politika, pasitikėjimu politinėmis institucijomis, politiniu dalyvavimu, partinėmis tapatybėmis, politinėmis ideologijomis), politinių, socialinių ir ekonominių institucijų efektyvumo vertinimais, asmeniniu saugumu ir diskriminacija, socialinės gerovės klausimais, tapatybės klausimais, religingumu, laisvalaikio praleidimu, sveikatos vertinimais, bendrosiomis žmogiškosiomis vertybėmis, ir, be abejo, itin daug klausimų, apibūdinančių ne tik respondento, bet ir jo partnerio bei tėvų socialines demografines charakteristikas. Taigi sociologijos, politologijos ir viešosios politikos tyrėjai gali rasti jų tyrimams svarbių klausimų, kuriuos gali analizuoti ne tik tarptautinėje palyginamojoje perspektyvoje, bet ir diachroniškai, t. y. atlikti palyginimus laike.

Kita vertus, kiekvienoje bangoje nagrinėjamų klausimų spektras išplečiamas tematinėmis kintančių klausimų grupėmis, kurias gali siūlyti patys tyrėjai. Šios klausimų grupės taip pat gali būti įtraukiamos į tyrimą pakartotinai po tam tikro laiko, kad būtų galima atlikti palyginamąją analizę laike. Kadangi Lietuva atliekant ESS dalyvauja nuo 4-osios bangos, tai galima paminėti grupių klausimų, kurie buvo įtraukti į pagrindinį klausimyną nuo 4-osios bangos:

- 2008 m. tyrinėtoms temoms „Diskriminacijos dėl amžiaus apraiškos ir patirtys“ ir „Požiūriai į socialinę gerovę kintančioje Europoje“;
- 2010 m. tyrinėta „Šeima, darbas ir gerovė: ekonominio nuosmukio pasekmės“ (kartotinis modulis) ir „Pasitikėjimas kriminaliniu teisingumu Europoje“;
- 2012 m. į ESS įtrauktos šios papildomos temos „Asmeninė ir socialinė gerovė“ (kartotinis modulis) ir „Demokratijos supratimas ir vertinimas Europoje“.

Akivaizdu, kad ESS klausimyne viešosios politikos tyrinėtojai tikrai gali rasti sau aktualių klausimų, kurių analizė jiems padės atlikti tarptautinę lyginamąją (galbūt net diachroninę) analizę, o tokio tyrimo išvados padės įgyvendinti įrodymais grįstos viešosios politikos principus. Europos socialinio tyrimo duomenys anglų kalba pateikiami ESS Duomenų archyvo kataloge (<http://ess.nsd.uib.no>), o lietuvių kalba – LiDA apklausų duomenų kataloge (<http://www.lidata.eu/ESS>).